

Poeetiline kangas isikliku ja kollektiivse teadvuse vahel

Eve Pormeister. Näen, kuulan, tunnetan. Vaatlusi, mõtisklusi maailma tajumisest ja eneseotsingutest sõna abil. Tallinn: EKSA, 2021. 515 lk.

Eve Pormeistri „Näen, kuulan, tunnetan. Vaatlusi, mõtisklusi maailma tajumisest ja eneseotsingutest sõna abil” koondab artikleid, esseid, intervjuusid ja mõtteluulet aastatest 1995–2021. Kirjanikke ja mõtlejaid, kellega koos, kelle kaudu või keda mainides Pormeister oma maailmatunnetuse teed kõnnib, on nimeregistris ligi 900. Enim on tähelepanu köitnud Ingeborg Bachmann, Viivi Luik, Kärt Hellerma. Palju on viidatud ka Mati Sirklile, mis on ootuspärane, sest Pormeister on ennekõike tegutsenud saksakeelse kirjanduse lugeja ning mõtestajana.

Kogumiku pealkiri on ambitsioonikas ja tekitab assotsiatsiooni kuulsalt ütluksena „Tulin, nägin, võitsin”. Ja mitte ainult: samasuguseid innustavaid, legendaarseid „kolmkõlasid” leiab ajaloost veel. Näiteks „kuula, vaata, vaiki” või „kiiremini, kõrgemale, kaugemale”.

Omal moel võiksid kõik need sententsid sobituda ka Pormeistri raamatu pealkirjaks. Pormeistri eesmärk pole midagi vähemat kui tungida elu saladuste avamisel ja avastamisel kõrgemale, kaugemale ja sügavamale ning oma tähelepaneliku vaatlemise ja kuulamisega saladused enesele võita ja lugeja ette tuua. Ta püüab otsusekindlalt kombata kirjanduse tõlgendamise piire, nendest veel kuhugi – ei teagi alati, kuhu – edasi pääseda. Ta mõjub uurijana, kes on kirjandusse suhtumisel oma Rubikoni ületanud.

Surm ja sukeldumine

Raamatu esimest alaosa: „Tulemine ja minemine. Liikumine maailma kahe põhisamba vahel” läbib surma motiivi, mis jääb korduma ka teistes alajaotustes. Surm maailma ühe põhisambana vaatab vastu juba raamatu kaanekujundusest, kus kassi taustal võib näha kirikut või kabelit risti ja kahe kirikukellaga. Esikaanel domineeriv kass on niikuinii müstiline loom, kes suhtleb teisepoolsusega. Kassidele on pühendatud pikem artikkel „Kas maailm on tunnetatav? Salapärane kass, ema ja kõrb Eugen Ruge romaanis „Cabo de Cata”” teose teises alaosas pealkirjaga „Salapärane maailm”. Kassi – ja inimese – positsiooni elu ja surma suhtes määratleb hästi ka viide Schrödingeri kassile: „Üleval mäetipus, rõhutatult eksistentsiaalses piirikogemuses, hallis tsoonis „elu ja surma vahel” [---], on nüüd „tipp ja sügavik üheskoos” [---]. Seal kuristiku serval on Gerold¹ „kui Schrödingeri kass mõlemas kohas korraga”, teda valdab „vahetu, surmalähedus, piir”, milleni ta on jõudnud [---].” (Lk 49)

Surm on niisiis Pormeistri käsitluste üks peategelane. See on analüüsiaine romaanide kandva motiivina, näiteks artiklis „Lagunemise esteetika. Valerie Fritschi „Winteri aed” või „Elada inimväärikalt ja surra inimväärikalt. Daniel Wisseri „Mägede kuninganna””. Samuti on see Pormeistri enda rõhuasetus, nagu artiklis „Foto ja surm. Kai Aareleidi „Vene veri” ja „Linnade põletamine””, või alapealkirjades „Kuidas jutustada tahtmisest elada ja surra?”, „Elu ja surm” jne.

Surma müsteerium on muidugi elu kõige suurem, lahendamatu kategooria. Seda peegeldab hästi artikli „Müstiline ja hingeline Ernst Enno kadunud kodu otsimas” lõpulehekülgedel olev Enno surmakirjeldus, kus on ära toodud Ella Enno

¹ Hans Platzgumeri „Serval” peategelane.

mälestus: Enno „avas uuesti silmad, vaatas Ellast läbi ja ütles suure imestuse ja ehmatusega: „Ella, Ella! Kõik on hoopis teisiti!”” (Lk 295)

Kes suudaks ära seletada ja lahti hammustada surma olemuse ja teispoolse küsimuse, see oleks tõepoolest tulnud, näinud ja võitnud. Pormeister seda ei suuda, sest see ei olegi võimalik, aga ta jätab mulje, et jõuab sellele lähedale. Mõtisklused inimele piiripealsuse, surma rolli, tähenduse ja mõju üle on sügavad ja haaravad, neis on nii viiteid filosoofide ja mõtlejate arusaamadele kui ka Pormeistri enda äratundmisi. Seetõttu ei ole Pormeistri käsitlused ühest või teisest autorist ja teosest tavalised arvustused, vaid ühtaegu elu põhiküsimuste peaaegu imperatiivsed, põhjapanevad analüüsid. Pormeister läheneb tekstile nagu süvasukelduja. Ta püüab tungida kirjutaja alateadvusse nagu kaua kadunud olnud laevavrakile ja tuua sealt pinnale seni nägemata seoseid või unustatud mõtteid. Need rännakud kirjanike ja teoste alateadvuses on kõitvad. Kas Pormeister ise teab, mida ta sukeldudes otsima läheb? Võib-olla. Pormeistril on hea silm kujundite ja allhoo-vuste tabamiseks ja neile laiema ning sügavama tähenduse andmiseks.

Üks on kindel: Pormeistri meelest ei kirjuta kirjanik kunagi ainult iseendast, vaid alati ka oma ajastust ja selle pingeväljadest. Iga tõsiselt võetav kirjandusteos on ühtaegu „rahva kollektiivse mälu alalhoidja” ning kirjandus „inimkonna mälu” (lk 252).

Keha mälu ja absoluutne keel

Seetõttu seondub tema teine läbiv käsitlusaine mäluga. Kogumiku esimene artikkel, „Kersti Kreismanni tundeline teekond mööda kõrrepõldu” toob sisse keha mälu mõiste: „[...] mingil müstilisel moel tunnetasin seda raamatut esmalt just kätega ja kätes. Tagantjärele ei saa ma lahti mõttest, et need mälestused on kirjutatud ja tunne-

tatud kogu kehaga, et mäletamisprotsessis osaleb „keha mälu”. Seda mõtet toetavad viimaste aastakümnete teaduslikud uurin-gud nullpunktivälja, teadvuse ja mälu vallas, mis väidavad, et mälu jaotub igale poole, nii et iga osa kätkeb tervikut.” (Lk 26–27)

Mälu küsimus läbib mitmeid artikleid, näiteks W. G. Sebaldi loomingust kõnelevat „Miks õitsesid Hamburgis 1943. aastal kastanid ja sirelid teist korda?”, samuti võrdlevat esseed „Kui mitte enne, siis Roomas saad sa seda näha ja kuulda. Viivi Luik 70 ja Ingeborg Bachmann 90”. Neid kaht kirjanikku ja nende loomingut nägemise motiivi kaudu võrreldes kirjutab Pormeister: „[...] nägemine ei ole pelk väline märkamine. Õige nägemine – nimetagem seda nii – nõuab küllap kõigi vaatamisel tekkivate muljete endasse sisestamist, iga närvirakuga tunnetamist ja mõistmist, kogemuseks salvestumist. [...] See on ajalooteadlik pilk, teadlik sellest, et möödanik kestab meis edasi.” (Lk 169–170) Gertrud Leuteneggerist kõnelevas artiklis „Lähedus ja kaugus” määratleb Pormeister mälu avaldumist „tahteale allumatute, möödavilksatavate piltidena, mis ulatuvad minevikust olevikku (ja tulevikku) ning pöörlevad ümber „segadusse ajavalt helen-dava maailma saladuse”” (lk 377). Teisal märgib: „Lõppude lõpuks hoiab mälu ka unustust kinni” (lk 387). Mäletamise ja unustamise, sealjuures unustamise vajalikkuse üle arutleb Pormeister ka artiklis „Kas maailm on tunnetatav?”. Saksakeelses kultuuriruumis tegutsejana on Pormeister mäluvaevustega – ja ka unustamissoovi ja -vajadusega – küllap rohkem kokku puutunud kui meie Eestis. Kuigi mälestuste mälestused on ka eesti kultuuris olulisel kohal. Pormeistri mäluküsimuse juures ongi huvitav rõhu asetamine unustamise oskusele kui tähtsale mälufunktsioonile: „Niisiis vajab loomeprotsess piisavat ajalist või/ja ruumilist vahemaad, distantssi ehk teisisõnu unustust. Mälestuste olemasolust

üks ei piisa, [...] neid peab lisaks oskama unustada [...]. Alles unustamine teeb mälu võimalikuks.” (Lk 108–110)

Peaagu raamatu keskel paikneb kogumiku üks põhjalikumaid käsitusi, Pormeistri jaoks kesksest autorist, Ingeborg Bachmannist. Selles mahukas essees, mis võtab vaatluse alla nii Bachmanni elu, isiku kui ka loomingut, avalduvad kõik Pormeistrit köitvad ja vaevavad küsimused: metafüüsika, keel ja maailma tunnetamine. Keeleküsimus, selle roll maailma tunnetamisel ja sõnastamisel, selle üheaegne tabamatus ja täpsus, paneb Pormeistri pead vaevama mitme kirjaniku loomingust kirjutades. Omal moel on ka keel arusaamatu nähtus. Pormeister kirjutab: „Ingeborg Bachmanni suunaks oli „meie aimatud keele” jäljendamine, absoluutne sõnaseadmine [...]” (lk 214). Ent see – absoluutne sõnaseadmine – on sama võimatu kui ära seletada maailma olemuslikku salapära, surma müsteeriumi või teise inimese hingeelu.

Lõpetuseks

Jõuan tagasi raamatu pealkirja juurde. Pormeistri lähenemine kõigile ülal viidatud küsimustele ja autoritele on sõnastatav kui tunnetuslik avatus, müstiliste seoste

adumine, kujutlusvõime kaudu teispooluste või vahemaailmade piiritlemine. See on intuiitiivne kirjandusteadus, mis tegeleb kirjanduse kui maailma olemist ja olemust ainulaadselt peegeldava vahendiga. Sealjuures akadeemiliselt tõsiselt võetaval moel: oma mõtetele leiab Pormeister kinnitusi tsitaatide ja viidete kaudu, mis vahel oma hargnevuses võivad ka väsitada.

„Metafoorsete ja sümbolsete piltide toel” (nt *allilma värav, veider vahemaailm, tiivulised sandaalid, eesriie maailma kohal, kogu see taevalik linn, basso continuo*) „juhhib Gertrud Leutenegger meid pragmaatilisest argipäevast ja kasulikkusele orienteeritud mõtlemisest teispoolsusse, vallandab mitte ainult neis jutustustes ja proosalugudes, vaid kõigis oma tekstides uusi sümboleid ja kaotsi läinud, kunagi nii omaseid meelelisi tajusid ning tõelusi teadvustamatuses, arendab teisi tõelusi ja, teatud viisil sarnaselt vene formalistidega, uut nägemist. [...] Niimoodi koob Gertrud Leutenegger poeetilist kangast isikliku loo ja kollektiivse teadvuse vahele.” (Lk 367)

Ma vahetaks selles viimases tsitaadis Gertrud Leuteneggeri nime Eve Pormeistri nime vastu. Hea autor oskab ikka ise ennast kõige paremini kirjeldada.

MAARJA VAINO